 DOI: 10.7816/idil-07-50-02

ÇATALHÖYÜK'TE ÇIKARILAN BOĞA BOYNUZLARINI ANLAMLANDIRMADA, ANTİK DÖNEM MİTOLOJİLERİNDEKİ BOĞA FİGÜRÜ

Gülser AKTAN

Öğr. Gör. Bursa Uludağ Üniversitesi , aktangulser(at)gmail.com

Anahtar kelimeler:
Çatalhöyük, Boğa boynuzu, Enki, Osiris, Teşup.

ÖZ

Bilinen insanlık tarihinde, tek tanrılı dinlere gelene kadar tanrısal figür; insan, bitki, dağ, insan ve hayvan karışımı ya da sadece hayvan figürü gibi çeşitli şekillerde sembolize edilmiştir. Yazılı tarihe geçmeden önceki zamanları anlamaya yardımcı olan arkeolojik kalıntılar arasında, dinsel inanışla ilgili olduğu düşünülen tanrı sembolleri arasında Boğa da vardır. Çatalhöyük kazılarında ortaya çıkarılmış boynuz ve boğa başlarının dinsel bir anlamı olup olmadığı bu çalışmanın konusudur. Genel kanı boğa boynuzlarının dinsel bir anlamı olduğu üzerinedir. Bu kanıyı desteklemek amacıyla, Çatalhöyük coğrafyasına yakın medeniyetlerde benzer bir inanış olup olmadığına bakma ihtiyacı doğmuştur. Sağlam bir dayanak sunmak için yazılı dönemin antik medeniyetlerine bakılmıştır. Bu medeniyetler ticaret, göç ve siyasal olaylarla etkileşimde bulunup kültürel alışveriş yapabilecekleri antik dönem Mezopotamya, Mısır, Hitit ve Yunan medeniyetleri ile sınırlandırılmıştır. Araştırma için seçilmiş materyaller, konuyla ilgili kitaplar, dergi makaleleri, sözlükler, arkeolojik değeri olan kabartma, mühür ve resimlerdir. Araştırma sonucunda boğa kültünün seçilen medeniyetler arasında belirgin olarak öne çıktığı ve sembolik anlamları bakımından benzer oldukları tespit edilmiştir. Tespit edilen benzerlikler, mitolojik öyküler ve görsel betimler karşılaştırılarak ortaya konmuştur. Mezopotamya, Mısır, Hitit ve Yunan medeniyetlerinin boğa kültü ile Çatalhöyük boğa boynuzları arasında kurulan bağlantıya dayanarak boğa kültünün çok eskilere dayandığı görülmektedir. Çatalhöyük boynuzlarının, tanrısal olanı sembolize etmede belirlenmiş ilk kültsel objeler arasında oldukları sonucuna varılmıştır.

BULL FIGURINE IN ANCIENT PERIOD MYTHOLOGIE TO UNDERSTAND THE BULL'S HORNS UNEARTED AT ÇATALHÖYÜK

Keywords:
Çatalhöyük, Bull Horn, Enki, Osiris, Teşup.

ABSTRACT

In known human history, god figure is symbolized in various forms such as human, plant, mountain, mixture of human and animal till the era of monotheistic religions. Bull figures-god symbols which are thought to be realated with religious beliefs, are among the archaeological remains that helps to understand pre-historic times. The research theme of this study is, whether the Horn and bull heads unearthed at the excavations at Çatalhöyük have a religious meaning or not is. The general belief is that the bull horns have a religious meaning. To support this idea, a need has arisen to inquire the civilizations close to Çatalhöyük, whether they have similar beliefs or not. To provide a solid foundation the ancient civilizations are examined. These civilizations are limited to ancient civilizations of Mesopotamian, Egyptian, Hittite and Greek which can interact culturally with trade, migration and political events. Selected materials for the research are related books, journal articles, dictionaries and reliefs, seals and paintings that have archaeological value. As a result of the research, the horn cult was found to be coming to the fore among the selected civilizations and also similar in terms of symbolic meanings. Identified similarities are verified by comparing mythological narratives and visual descriptions. With reference to the connection established between the bull cults of Mesopotamia, Egypt, Hittite, Greek civilizations and Çatalhöyük, it is anticipated that the bull cult was very ancient being. Çatalhöyük bull horns which were among the first religious objects are determined to symbolize the divine.

 DOI: 10.7816/idil-07-50-02

Giriş

Bu araştırmada Çatalhöyük neolitik yerleşme yeri kazısında çıkarılan buluntulardan boğa baş ve boynuzları üzerine odaklanılmıştır. Boğa figürüne ilk olarak neolitik dönemde rastlanılmamıştır. Paleolitik dönem mağara resimleri arasında bizon, boğa ve geyik gibi hayvan betimleri vardır. Bu betimlerin dini anlam taşıdıkları düşünülmüştür (Gezgin, 2011: 26). Paleolitik dönem mağara resimlerinde bulunan boğa tasvirleri gibi Çatalhöyükteki boğa baş, boynuz ve resimlerinin de bir tür dini sembol taşıdığı varsayılmıştır (Beydiz, 2016: 105).

M.Ö. insanının sosyal yaşamının inanç, estetik ve düşünüş şekline göre boğa derin anlamlar içermektedir. Bu anlamları bulmakta yazının icadından sonraki antik medeniyetlerin boğa figürleri ele alınmıştır. Konuyla ilgili kitap, makale, sözlük ve en önemlisi görsellerin ikonografik çözümlenmesiyle Çatalhöyük boğası anlamlandırılmaya çalışılmıştır.

1. ÇATALHÖYÜK BOĞASI

Çatalhöyük, Konya ilinin, Çumra İlçesinin, Küçükköy köyünün 1 km güneyinde bulunan bir neolitik yerleşmedir. Konya Ovasında bulunan, MÖ 7000-6500 yılları arasına tarihlendirilen Çatalhöyük, Anadolu'daki ilk tarım yerleşim alanlarından biridir. Çatalhöyüklüler, penceresi olmayan ve içlerine damdan girilen tek katlı kerpiç evlerde yaşamışlardır. Evleri genellikle iki odadan oluşmuştur. Büyük olan; uyudukları, oturdukları, yemek pişirdikleri ana oda, diğeri ise depo olarak kullandıkları odadır. Bu evlerin yan yana, aralarında boşluk olmadan, bitişik şekilde meydana getirdikleri mahalle şeklindeki ev kümelerinin ortasında ise büyükçe avlular bulunmaktadır. Bu evlerin bazılarının içinde bulunmuş eşyalara bakarak kültsel mekânlar olduğu kararına varılmıştır (Sevin, 2016: 49-51).

Görsel 1: Çatalhöyük'ten Boğa Başları, Neolitik Çağ, Anadolu Medeniyetler Müzesi, Ankara.

Görsel 2:Vahşi boğa boynuzları, Çatalhöyük Neolitik Yerleşmesi.

Diğerlerine göre daha büyükçe olan ve dinsel mekân olarak düşünülen odalarda duvar resimleri, kabartmalar ve üzeri kille sıvanmış boğa başları bulunmuştur. Duvara monteli boğa başlarının altında ise insan kafatasları yerleştirilmiştir. Kafataslarının ise atalar kültüyle ilgili olabileceği düşünülmüştür (Sevin, 2016: 52). Görsel 2'de Çatalhöyük kazılarında ortaya çıkan, kült odası olduğu düşünülen yerdeki boğa boynuzları görülmektedir. Görsel 1'de ise kazılardan çıkarılmış sıvalı boğa başlarının müzede sergilenenleri görülmektedir. Boğa başlarının yerleştirilme planı hemen her evde aynıdır.

> *Kerpiç yapıların hepsi aynı temel düzene sahipti: Fırın ve merdivenler güney duvarında, platform ve sekiler kuzey ve doğu duvarlarında vb. Ancak kabaca yapıların üçte biri resim ve heykeller açısından çok daha zengin görünüyordu. Ayrıca daha özenle yapılmış yapıların çoğunda, ya duvarlara monte edilmiş ya da tabanlardaki özel kaideler ya da sekiler üzerine konmuş halde, dev boynuzlu devasa boğa başları bulunmuştu. Bazen gerçek boğa kafatasları kullanılmışken, bazen de boynuzlar stilize edilmiş sıva heykel başlarına batırılmıştı. VI. Tabakada bulunan bir yapıda ise, uzun bir seki üzerinde tehditkâr şekilde öne doğru çıkmış yedi adet sivri uçlu bir boynuz dizisi ortaya çıkarılmıştı (Balter, 2008: 45).*

> *Çatalhöyük insanları için kamusal denilecek bir ibadet yeri olmadığı, en az iki aileden birinin kendine özel ibadet alanını oluşturduğu anlaşılmaktadır. Bu odalarda sadece boğa kafatasları değil, keçi ve koç kafataslarıda bulunmuştur. Bu kafataslarıda boğa kafatasları gibi kaide ya da duvara monteli özenli yerleştirilmiştir. Ayrıca akbaba, tilki ve sansar gibi vahşi hayvan dişleri de duvarlara yerleştirilmiştir (Çatalhöyük Yönetim Planı, 2013: 14).*

Boğanın bulunan diğer hayvan kafataslarından ayrı dinsel bir anlam içerebileceği fikrini destekleyen en etkili durum boğa kafatasları altına yerleştirilmiş insan kafataslarının olmuş olmasıdır. "..Tapınak E.VII.21'in tabanı üzerinde dört kafatası bulunmuştur. Kafataslarından biri bir sepet içinde batı duvarındaki boğa başının altına, ikincisi doğu duvarın ortasındaki boğa başının hemen altına, diğer ikisi ise akbabaların betimlendiği platform üzerine bırakılmıştır" (Beydiz, 2016:105). Bu bilgi boğa kafatasları ve insan kafataslarının oda içindeki yerleştirilmesi bakımından boğanın dinsel bir anlam içerdiği düşüncesini desteklemektedir.

2. MEZOPOTAMYA BOĞA KÜLTÜ

Yazıyı ilk kullanan medeniyet bilinen tarihe göre Sümerlerdir. MÖ 3200 yıllarında Sümerler tarafından kil tabletler üzerine yazılı belgeler bulunmuştur. İnsanlık tarihinin yazılı döneme geçmesiyle daha doğru bilgi edinildiğinden Sümerler, boğa kültü araştırmasında Çatalhöyük boğalarının sembolik anlamını ortaya çıkarmada ilk durak olarak seçilmiştir.

 DOI: 10.7816/idil-07-50-02

Sümer ülkesi, Aşağı Mezopotamya'nın Basra körfezi kıyısının güney bölgesindedir. Yukarı Mezopotamya'da ise Akkad ülkesi var olmuştur (Bottero ve Kramer, 2017: 24). Sümer ve Akkadlılar Mezopotamya coğrafyasında birlikte yaşamış olduklarından dolayı, aynı mitolojik inanca sahip olmuşlardır. Mezopotamya mitolojisi denildiğinde Sümer ve Akkad mitolojisi akla gelmelidir.

Mezopotamya dini inanışı ilkeldir. Yazılı değil, kesin kuraları yoktur ve devamlılığı geleneklere bağlıdır. Bu bakımdan Mezopotamya halkının alışkanlık ve gelenekleri değişime uğradıkça mitolojik öyküleri de dilden dile aktarılırken güncellenip yeni kültüre uyarlanmıştır. (Bottero ve Kramer, 2017: 58).

Mezopotamya dini çok tanrılıdır. Tanrılarını insanlar gibi düşünmüş ve insanların yaşam şekline benzer bir kurguyla oluşturmuşlardır. Örneğin Nin-Simug madenlerin işlenmesinden, Uttu iplik eğirme ve kumaş imalatından, Kula tuğla imalatından sorumlu tanrılardır (Bottero ve Kramer, 2017: 62). Sayıları çok fazla olan bu tanrıların sorumluluklarına bakınca Mezopotamya'da sanat ve iş kolları, ahlaki değerler ve dünyaya karşı algının nasıl olduğu hakkında yorum yapılabilir.

Antik Mezopotamya tanrıları arasında bir hiyerarşi vardır. Bu hiyerarşi tıpkı Mezopotamyalıların saraylarda yaşanan kraliyet hiyerarşisine benzemektedir. Çatalhöyük kazısında şimdiye kadar çıkan yerleşim planına göre bir saraya rastlanılmadığından ve bundan ötürü daha eşitlikçi bir yapıya sahip oldukları yorumuyla 6500'lerin boğasının 3000'lerin boğasından farklı olabileceği ihtimali çok yüksektir. İnsanlık tarihi içinde ele aldığında, iki boğanında tarım toplumuna ait olmasından dolayı farklılıkları kadar ortak özellikleride olmalıdır.

2.1. Enlil

Enlil tanrıların yaratıcısı, yer ve göğü ayıran tanrı olarak bilinir. Gökle ilgisinden dolayı 'rüzgârın efendisi', yaratıcı özelliğinden dolayı 'ruh taşıyan efendi' gibi anlamları vardır (Zgoll, 2012: 30). Sümerlerde boğa güçlü olmanın sembolüdür. Toprağa bağımlı boğa Sümer mitolojisinde hava tanrısı Enlil'in sembolü olmuştur.

> *"Enlil büyük bir boğa gibi ayağını bastı toprağa,*
> *Bereket içinde rahat günler yapmak için,*
> *Bolluk içinde gelişen güzel geceler için,*
> *Bütün bitkileri büyütmek, tahılı yaymak için…*
> *… Onları dağların temiz otlarıyla büyük vahşi boğa gibi besledi" (Çığ, 2015: 62).*

Alıntıdanda anlaşılacağı üzere, Enlil'i temsil eden boğa bereketle ilgilidir. Hava tanrısı Enlil'in mabedinin Adı Ekur'dur. Ekur "dağ evi" anlamına gelir (Çığ, 2015: 69).

2.2. Enki

Enki Sümer Mitolojisinde su tanrısıdır. Ancak sadece sularla ilgili değildir. Tanrı kuşaklarını yaratmıştır. Ana Tanrıça'nın yardımıyla (kilden?) bir çömlekçi benzetmesiyle insanları yaratmıştır. Tatlı su, Zanaatkârlık, bilgelik ve sihirbazlık tanrısı olan Enki, Akkad dilinde Ea olarak isimlendirilmiştir (Zgoll, 2012: 32).

Görsel 3: Güney Mezopotamya şehirlerinin, Agade ya da Akkad şehir krallarının egemenliği altında birleştiği dönemden kalma Silindir Mühür. Soldan sağa avcı tanrı Nusku (Elindeki ok ve yay ile Nusku olduğu düşünülmüştür), İştar, Şamaş, Enki (Ea), isimud.

Görsel 3'te ortada iki dağ arasından çıkan güneş tanrısı Şamaş bulunmaktadır. Soldaki dağın üstünde duran kanatlı tanrıça, İştar'dır. Sağda bir bacağını Şamaş'ın sağındaki dağa koymuş; diğer bacağı yerde olan ise sırtından akan suyun içinde bulunan balıklarla tanımlanan su tanrısı Ea'dır (Oates, 2004: 38). Ea'nın arkasındaki tanrı ise İnanna (İştar) ile Enki arasında geçen Me'lerin çalınması olayında habercilik yapmış iki yüzü olan tanrı İsimud'dur. Görseldeki dört tanrınında başındaki tacı çoklu boynuzla oluşturulmuştur. Enkinin dağa bastığı bacağının altında bir boğa görülmektedir.

Hitit kabartmalarından, Yazılıkaya A galerisi, erkek ve kadın tanrıların karşılaşması sahnesi incelendiğinde tanrıların, dağ tepecikleri üzerinde durduğu görülmektedir Üstelik merkezde karşılaşmış tanrı Teşup ile tanrıça Hepatu'nun yanında birer boğa görülmektedir (Görsel 8). Akkad silindiri üzerindeki tasvirde de boğa (boynuzlar ile) ve dağ, tanrıların sembolü olarak gösterilmiştir (Görsel 3).

Sümer efsanelerinden anlaşıldığına göre boğa sadece erkek tanrı sembolü değildir. Boğa güce sahip tanrı benzetmelerinde kullanılmaktadır. Lugalbanda isimli bir Sümer mitolojik kahramanı, öyküsü içindeki bir yolculukta hastalanınca sağlığına kavuşmak için tanrıça İnanna'ya yakarmaktadır. Bu yakarış içerisinde tanrıça için de boğa benzetmesi yapıl

 DOI: 10.7816/idil-07-50-02

mıştır. Boğa ile İnanna'nın ilgisi dizelerde şöyledir;

"…. Neler söylenmediki bunun üzerine!
Neler anlatılmıyor ki hala!
Güçlü Göksel Yabani Öküz'e binmiş Hanım'dı" (Kramer,2017:290).
"Mayhanelerde tatlı uyku veren Fahişe'ye
Fakirlere yiyecek bulan Kadın'a
Sin'in kızı İnanna'ya,
Bir boğa gibi başını kaldırana,
Yüzünün Işığı dağdaki mağarayı aydınlatana,
Gözlerini kaldıran İnanna'ya
Onu var eden babası gibi gözyaşlarıyla yakardı" (Çığ, 2015: 143).

Boğanın, en güçlü erkek tanrının sembolü olmasının yanında İnanna gibi kadın bir mitolojik karakter için de sembolleşmesi, onun gücü dolayısıyla kutsallaştırıldığını düşündürtür. Aşk, savaş, bereket ve ölüm gibi olaylara hâkim İnanna, Sümer'de gök kubbenin hanımı olarak geçer (Zgoll, 2012: 38). İkonografik görüntüsünde kanatları olması İnanna'nın Göğe hâkimiyetinin olduğunun sembolüdür. Gök mitolojik dönemde çoğunlukla erkek karaktere verilmiş alandır. İnanna'nın ve Mısır tanrıçası İsis'in kanatları olması göksel gücü erkek egemen kültürde erkeğe devredilişin geçiş sürecinden kalma semboller olduğu ve bu nedenle 'boğa'nın Ana Tanrıça gücündeki tanrıçalara da eşlik etmesi anlamlı görülmektedir.

1. ANTİK MISIRLILARDA BOĞA KÜLTÜ

Mısır mitolojisinde de Boğa kutsalı temsil eden hayvanlardan biridir. Görsel 4'te Narmer levhasına bakıldığında biçim olarak boğa başı şeklinde stilize edilmiştir. Boğa Antik Mısır inancında, hayvan biçimli tanrılar arasında ilk beliren iki tanrıdan birisidir. Diğer ikinci hayvan ise yine Narmer levhasında gösterilmiş "doğan" dır (Wilkinson, 2016: 14). Levhanın üst iki tarafında, stilize boğa başının boynuzları olan yerde insan yüzlü ama boynuzlu iki biçim vardır. Yine levhanın alt kısmında bir boğanın boynuzlarıyla şehir surlarını yıkışı ve düşman olduğu düşünülen bir insanı ezme sahnesi betimlenmiştir.

Narmer levhasında yukarı ve aşağı Mısır'ın birleşmesi gösterilmiştir. Mısır'ın birleşmesinin kolay olmadığı, birçok insanın öldürüldüğü levha üzerindeki betimlemelerde görülmektedir. Fakat yaşanan bu şiddetin sebebi kral olarak gösterilmemiş, tanrı Horus'un böyle olmasını istediğini anlatmak için şahin sembolüyle kralın önünde ve öldürülen kralın başının üstünde gösterilmiştir. Horus ise böyle bir savaşın olmasını inek tanrıça Hathor'un dünyanın düzenini 'maat' sağlaması için oradadır (Campbell, 2015: 63). Doğru düzeni kişiliğinde barındıran Hathor'un levhanın dört köşesinde, sembolü olan İnek başı olarak gösterilmesi bu sebeptendir. Kısaca yaşanan savaş, Mısır'ın geleceği için tanrıların uygun gördüğü kader olarak gösterilmiştir.

Hathor olarak isimlendirilen inek şeklindeki tanrıça inancı M.Ö. 3000 den de eskilere dayanmaktadır.

Mısır'da sığır dinsel inancın gelişiminde özellikle önemliydi. Yukarı Nil Vadisinin batısında, Sahra'da Nabta Playa ve Bir Kesseiba sit alanlarında yakın zamanda yapılan araştırmalar, sığırların MÖ 7000 civarında evcilleştirilmeden çok önce ululandığını göstermektedir. MÖ 10.000 gibi erken bir tarihte Nübye'deki Tuşka'da bulunan mezarlara inek boynuzu özü konulmuş; demek ki, bu hayvanlar ahiret inançlarıyla ve ritüelleriyle ilişkiliydi ve bu arka plan, hanedanlık dönemi Mısır'ında Hathor, Nut ve Neith gibi erken tanrıçalarla bağlantılı inek tasvirlerinin yaygınlığıyla tutarlıdır (Wilkinson, 2016: 15).

İnek Tanrıça Hathor antik mısırlılarda dört katlı göğün tanrıçası olarak ufukların Hathoru olarak anılmıştır. Narmer Levhasında ki dört inek başı göğün dört katmanına hâkim olduğunu simgeler. Hathor'un, oğlu ve eşi Horus'tur (Campbell, 2015: 61). Horus, annesinin boğası olmasına rağmen şahin başlı olarak sembolize edilmiştir. Bu sembolizasyon gökyüzünden her şeyi gören güneş ve ay olarak insanın vicdanı yerine geçer.

Osiris

Görsel 4: Narmer Levhası'nın iki yüzü, Silt Taşı, MÖ 3000, 64 cm x 42 cm, Mısır Müzesi, Kahire.
Görsel 5: Osiris, Mısır Müzesi, Kahire

Memphis'in Apis Boğası, Osiris'in sembolüdür. Osiris ölüler diyarının ve bitki dünyasının tanrısıdır. Osiris bereketi, ikonografik görüntüsünde yeşille boyanmış ten rengiyle (Görsel 5), Nil nehrinin alüvyonlarındaki bitki dünyasını temsil eder (Wilkinson, 2016: 120). Ancak Doyle, Apis Boğası'nın Ptah'ın dışavurumu olduğunu ve Apis boğasını doğuran ineğe İsis kutsallığıyla saygı gösterildiğini belirtir (2012:105). Mısır mitolojisinde İsis'in oğlu Horus'tur. Bu bakımdan boğa, Horus'un da sembolüdür. Horus ise Osiris'in oğludur. Apis

 DOI: 10.7816/idil-07-50-02

boğası öldüğünde, ölüler diyarının tanrısı Osiris'le özdeşleşir (Doyle, 2012:105). Osiris'in tarımı, bereketi, bitki dünyasını sembolize etmesi bakımından Apis Boğası'nın bereketin yaşayan sembolü olduğu varsayılır.

2. HİTİTLERDE BOĞA KÜLTÜ

Beycesultan kale surlarını arama kazısında bir tapınak bulunmuştur. Dikdörtgen şeklinde uzun yapıya sahip tapınağın kısa kenarlarından birinde giriş kapısı, diğer kısa kenarına yakın yerde de depo oldukları düşünülen küçük odalar mevcuttur. Depo olduğu düşünülen odanın bir ucunda bir kaide bulunmaktadır. Bu kaidenin üzerinde bir çift pişmiş topraktan yapılmış boynuz bulunmuştur (Macqueen, 2015: 129). Bu oda yapısı Çatalhöyük ritüel odası olduğu düşünülen oda planına benzemektedir.

Görsel 6: Boğazköy- Büyükkale'den çıkarılmış Pişmiş toprak boğa ritonları, M.Ö. 16. Yüzyıl, 90 cm., Anadolu Medeniyetler Müzesi, Ankara.
Görsel 7: Boğa üzerinden atlama, Hüseyindede vazosu B, M.Ö. 1500, Yükseklik 52 cm, herbir friz kalınlığı 7-7,5 cm., Çorum arkeoloji Müzesi

Görsel 7 a: Hüseyindede vazosu üst firiz panaromik çizimi.

Görsel 7'de gösterilen Hüseyindede vazosunda betimlenmiş bir sahnedir. İri bir boğa üzerinden atlayan hafif giysiler giyinmiş erkek figürü vardır. Akrobatik hareketi yapan erkek figürünün atlama hareketinin üç aşaması gösterilmiştir. Bu gösterilerde müzik ve dansların yapıldığı yine görsel üzerinden okunmaktadır. Roma boğa güreşlerine referans gösterilen Girit boğa şenlikleri (görsel 9) Hüseyindede vazosunun bulunmasıyla özgünlüğünü kaybetmiştir. Boğa üzerinden atlama, erken Hitit dönemi Orta Anadolu'da zaten yapılmakta olan bir etkinlik olduğu anlaşılmıştır. Dans, müzik, sportif faaliyetleri içeren şenlikler, boğa kültü dahilinde Fırtına Tanrısı'nın onuruna yapılmıştır (Counts, D. B. Ve Arnold, B. Ed., 2010: 64).

Boğazköy tapınağı kült odalarında bulunmuş eşyalar arasında, sıvı sunumlarında kullanılan hayvan biçiminde seramik kaplar bulunmuştur. Riton olarak adlandırılan, dinsel törenlerde kullanılan sıvı sunum kapları, görsel 6'da gösterilen örnek gibi, genellikle boğa biçimlidir (Macqueen, 2015: 134). Görsel 6'da betimlenmiş boğa çifti, tanrı Teşup'un arabasını çeken Huri ve Seri isimli boğalardır (Beydiz, 2016: 106).

Görsel 8: Yazılıkaya A Galerisi Kaya Kabartmaları, Teşup ve Hepat, Boğazköy.
Görsel 8 a: Yazılıkaya A Galerisi Kaya Kabartmaları çizimi.

Yeraltı suyu pınarları Hitit inancında kutsal mekânlar olarak görülmüştür. Açık havada yapılan ibadet yeri daha çok köylüler tarafından ziyaret edilen yerlerdir (Macqueen, 2015: 125). Boğazköy'ün 2 km kadar kuzeydoğusunda bulunan Yazılıkaya doğal tapınaklardan birdir. İki doğal galeri oluşturan Yazılıkaya'nın yakınından, bir zamanlar akarsu bulunduğu düşünülmektedir. Yazılıkaya tapınak yapısı içindeki doğal iki galeriden A galerisi kaya üzerine (Görsel 8) Hitit tanrıları alçak kabartma olarak gösterilmiştir. 71 tane tanrı ve tanrıçadan oluşan tasvirin ortasında karşılaşmış iki tanrı vardır. Biri Hitit gök tanrısı Teşup diğeri Teşup'un eşi tanrıça Hapat'ır. Taşup ve Hepat'ın bel seviyesinde yanlarında görülen birer hayvan betimi vardır. Bu boğa'dır. Boğa Hitit panteonunun başındaki en güçlü iki tanrıya eşlik etmesiyle onların sembolü olduğunu gösterir. Dikkat edilmesi gereken önemli bir nokta boğa, Teşup ve Hepat'ın yanında durmakta ancak Teşup dağ tepelerinin üstüne basmakta (Toros Dağları olabilir), Hepat ise bir aslanın üzerindedir. Çatalhöyük Toprak Ana'sının tahtı yanında iki aslan (belki leopar) bulunmaktadır (Sevin, 2004: 53).

Teşup'un başlığına bakıldığında üzerinde birçok boynuz görünmektedir. Hepat'ta ise tıpkı Artemis'in kule şeklindeki başlığına (Erhat, 1996: 65) benzer başlık takmaktadır. Boynuzlu başlıkla boğa, Gök Tanrı Teşup'un sembolüdür. Sümer inancında İnanna'nın gücünü vurgulamak için Boğa benzetmesinin kullanılması gibi, Hepat'a eşlik eden boğa ise Hepat'ın Teşup kadar Hitit panteonunda güçlü olduğunun sembolü olmalıdır.

3. ANTİK YUNAN'DA BOĞA KÜLTÜ

Yunanca konuştuğu bilinen ilk halk Miken halkıdır. M.Ö. 1700'lerde Grit uygarlığının Akdeniz ticaretinde faal olduğu dönemde, Miken'lerin varlığı arkeolojik verilerle (kuyu mezarlarının çıkarılmış olmasıyla) kronolojide yerini almaya

 DOI: 10.7816/idil-07-50-02

başlamıştır (Levi, 1987: 30). Grit'in halkı için ise Levi, M.Ö. 2000'lerden önce Güneydoğu Akdeniz'den göçle gelip yerleşmiş halklardan oluştuğunu, bu halkların Mısır'ın huzursuz ortamından kaçan insanlar olabileceklerini ve Girit sit yerinin ise M.Ö. 4000'lere tarihlendiğini belirtmiştir (1987: 30-31).

Görsel 9'da Girit'te düzenlenen boğa güreşi sahnesinin dinsel, sportif ya da erginlenme töreniyle ilgili olabileceği düşünülmüştür (Levi, 1987: 34). Boğanın, beyaz benekli, oldukça iri ve uzun boynuzlu oluşu dikkat çekicidir. Evcil olmayan bir boğa seçilmiş gibi görünmektedir.

Görsel 10, tıpkı Hitit'lerde olduğu gibi Girit adasında da boğa şeklinde Ritonların varlığına örnektir.

Görsel 9: Knossos'un Minoan bölgesinden bir atletin boğa üzerinden atlamasını gösteren duvar resmi, M.Ö. 1450-1400, Heraklion Arkeoloji Müzesi, Girit.
Görsel 10: Knossos'un Minoan bölgesinden boğa başı şeklinde taş riton, M.Ö. 1600-1500, Heraklion Arkeoloji Müzesi, Girit.

Görsel 11: Vapheio bardakları. M.Ö. 15. yüzyılın ilk yarısı. Vapheio, Laconia. Görsel 12: Asteas Europa'nın kaçırılışı, Seramik vazo, M.Ö. 350–340, İtalya Ulusal Arkeoloji Müzesi.

Görsel 11'de Vahşi boğa avını betimleyen bir sahne vardır. Vapheio tholos mezarından çıkarılmış metal işleme bardak üzerindeki betim (National Archaeological Museum), boğaya zarar vermeden yakalama sahnesidir. Böyle bir betimin mezar buluntuları arasından çıkması, inançsal olarak bir anlamı olduğunu düşündürtür ya da boğa yakalamak bir ergin olma aşamasıysa, ölenin yaşarken bu aşamayı başarmış olduğunu gösterebilir.

Yunan mitolojisinde boğa, Zeus'un Europa isimli bir kıza aşık olma öyküsünde geçer. Europa, Fenike kralının kızıdır. Europa rüyasında Asya ile Avrupa kıtasının kendisini paylaşamadığını görür. Asya Europa'yı doğurduğu için kendisine ait olduğunu, Avrupa ise Zeus'un Europa'yı kendilerine verdiğini iddia eder. Europa gördüğü rüyayı anlamlandırmaz ve deniz kıyısında arkadaşlarıyla eğlenmeye gider. Yanlarına güzel ve uysal bir boğa gelir. Bu boğa aslında boğa kılığına girmiş Zeus'tur. Europa boğayı okşar ve sırtına biner ve boğa, europa sırtına biner binmez denize doğru koşar. Korkan Europa boğaya kendisini bırakmamasını söyler. Bunun üzerine boğa Zeus olduğunu ve onu Girit'e götürdüğünü söyler. Girit'te Zeus ve Europa birlikteliğinden Minos ve Rhadamanthys isimli oğulları olur. Bu iki oğul adaletli oldukları için öldüklerinde ölüler diyarının yargıçları olurlar (Erhat, 1996: 109). Görsel 12, bu mitolojik öykünün Antik Yunan vazo resmi tasvirlerindendir.

Zeus Yunan mitolojisinde baştanrıdır. "Tanrıların tanrısı Zeus gerçekten de göktür, gök tanrıdır, gökle ilgili doğal güçlerin hepsini kişilendiren varlıktır. Işık, aydınlık, bulut, gök gürlemesi, şimşek ve yıldırım Zeus'un egemenliği altındadır" (Erhat, 1996: 293). Zeus'un en belirgin sembolleri, şimşek ve kartaldır. Ancak Europa ile olan öyküsünde 'boğa'ya dönüşmüştür. Bu dönüşüm öyküsü, bereketli hilal topraklarında gök tanrının sembolünün boğa olmasından dolayı görünmektedir. Üstelik boğa şeklindeki Zeus'la Europa'nın çocuklarının ölüler diyarında yargıç olmaları, Mısır mitolojisinde Osiris'in ölüler diyarında hükmü olmasıyla bağ kurmaktadır. Osiris'in sembolü, bereketi, gücü ve tanrısallığı temsilen boğa idi. Zeus ve Europa mitolojik öyküsü Mısır ve Mezopotamya mitolojisinde benzer referanslar bulmaktadır. Doğu Akdeniz mitolojisinin Girit'te yerleşen göçmenlerle Yunan mitolojisi ile kaynaşımını ve Europa'nın rüyasıyla Yunan (Avrupa) halkına maledilişini simgelediği söylenebilir.

Sonuç

Sümer-Akkad kent devletlerinde baş tanrının tapınağı sarayda bulunmaktadır. Baştanrı'ının tapınağının sarayda bulunması dinsel işlerin önderliğini de kralın yaptığına işaret eder. Oysa Çatalhöyük'te dinsel mekân olarak belirlenen yer sayısı iki- üç hanede bire denk gelmektedir. Buradan anlaşılan o ki saray gibi bir yapının henüz oluşmadığından Çatalhöyükte inanç da siyasallaşmamıştır. Mezopotamya inancıyla Hitit inancı arasında "dağ ve boğa" iki medeniyetin panteonundaki en güçlü tanrıların sembolü olarak gösterilmesi, Anadolu boğasının Mezopotamya boğasıyla yakın anlamlar taşıdığını göstermektedir. Yazılıkaya

A galerisindeki kabartmalarda Hepat ve Teşup'a boğa eşlik etmektedir. Hepat'ın Çatalhöyük Toprak Ana'sı ile sembolik benzerliğinin fazlalığı üzerinden bağlantı kurarak; Çatalhöyük'te gök tanrının henüz insan figürüyle temsil edilmediği, onun yerine boğa sembolüyle, Ana Tanrıça inancına eklenmiş olduğu söylenebilir. Bu düşünceyi destekler biçimde Sümer mitolojisinde İnanna'nın gücünden bahsedilirken birçok kez İnanna için boğa benzetmesi yapılmıştır. Ancak Sümer mitolojisinde baş tanrı İnanna değildir. Boğa benzetmesiyle baş tanrı kadar güçlü olduğu belirtilmek istenmiştir. Bu bağıntı ile de Çatalhöyük boğa baş ve boynuzları hem Toprak Ana'nın gücüne destek hem de baş tanrının erkek figür olarak var olduğuna işarettir denilebilir. Beycesultan'da bulunan tapınaktaki kaide üzerindeki boynuz ve Çatalhöyük kaide üzerindeki boynuzlar düşünüldüğünde Beycesultan tapınağına dayanarak Çatalhöyük boynuzlarının kültsel anlamı yine desteklenmektedir. Yazılı dönemin Antik Yunan, Mısır, Hitit, Mezopotamya inançlarının etkileşimleri mitolojik öykülerden takip edilmiştir. Bahsi geçen medeniyetlerin baş tanrıları göğü, göksel olanı temsil etmektedir. Göksel tanrı, yağmur, şimşek ve fırtına gibi doğa gücüyle insanın ekinlerinin kaderini belirler. Ya bereket ya kıtlık getiren göksel güç, tarıma katkısı ve gücü dolayısıyla boğa ile sembolize edilmiştir. Boğa böylece kutsal görülmüştür.

Çatalhöyük neolitik yerleşmesi oda duvarlarında asılı bulunmuş boğa başı, boynuzu vb objeler boğanın kutsallaştırılma sürecinin yansımaları gibi görünmektedir.

Sonuç olarak boğa kültünün temellerinin neolitik dönemde atılmaya başlandığının ve boğanın gücü ve tarıma katkısı ile kutsallaştırıldığı, tunç çağı medeniyetleri kalıntıları ve mitolojik öykülerinin ipuçlarıyla desteklenmiştir.

KAYNAKÇA:

Beydiz, M. G. (2016). Mitolojiden sanata hayvan imgesi. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.ISBN:978-605-396-423-0

Bottero J. ve Kramer, S. N. (2017) Mezopotamya mitolojisi (A. Tümertekin Çev.). (2. Bs.). İstanbul: Türkiye İş Bankası kültür Yayınları. ISBN: 978-605-332-972-5

Campbell, J. (2015). Doğu Mitolojisi (K. Emiroğlu, Çev.). İstanbul: Islık Yayınları. ISBN: 978-605-64699-7-8

Çatalhöyük neolitik kenti yönetim planı (2013). Erişim:13.06.2018 http://www.kulturvarliklari.gov.tr/Eklenti/57316,catalhoyuk-neolitik-kenti-yonetim-planipdf.pdf?0

Çığ, M. İ. (2015). Uygarlığın Kökeni Sümerler-1. İstanbul: Kaynak Yayınları. ISBN: 978-975-343-515-4

Doyle, N. (2012). Mısır mitolojisi: s. 60-105, Mitoloji (J. V. Laffert, Baş Ed.). (N. Elhüseyni, Çev.).(4. Bs.).İstanbul: NTV Yayınları. ISBN:978-605-5813-29-1

Erhat, A. (1996). Mitoloji Sözlüğü (6. Bs.). İstanbul: Remzi Kitabevi. ISBN: 975-14-0391-X

Gezgin, İ. (2011). Sanatın Mitolojisi (2. Bs.). İstanbul: Sel Yayınları. ISBN: 978-975-570-355-8

Macqueen, J. G. (2015). Hititler (E. Davutoğlu, Çev.) (4. Bs.). Ankara: Arkadaş yayınevi. ISBN: 978-975-509-282-9

National Archaeological Museum, The Vapheio cups, Greece. Erişim: 03.08.2018. http://www.namuseum.gr/collections/prehistorical/mycenian/mycenian12-en.html

Oates, J. (2004). Babil (F. Çizmeli, Çev.). Ankara: Arkadaş Yayınevi. ISBN:975-509-390-7

Sevin, V. (2004). Anadolu arkeolojisi (4. Bs.). İstanbul: Der Yayınları. ISBN: 978-975-353-189-4

Wilkinson, R. H. (2016). Eski Mısır'ın Bütün Tanrı ve Tanrıçaları. (A. F. Yıldırım, Çev.). İstanbul: Alfa yayınevi. ISBN: 978-605-171-354-0

Zgoll, A. (2012). Kadim yakın doğu mitolojisi: s.54-59, Mitoloji (J. V. Laffert, Baş Ed.). (N. Elhüseyni, Çev.).(4. Bs.).İstanbul: NTV Yayınları. ISBN:978-605-5813-29-1

GÖRSEL KAYNAKÇA:

Görsel 1: https://tr.wikipedia.org/wiki/%C3%87atalh%C3%B6y%C3%BCk#/media/File:Ankara_Muzeum_B20-08.jpg Erişim: 03.06.2018

Görsel 2: https://whc.unesco.org/uploads/nominations/1405.pdf Erişim:12.06.2018

Görsel 3: http://www.teachinghistory100.org/objects/about_the_object/mesopotamian_seal Erişim: 28.07.2018

Görsel 4: https://tr.khanacademy.org/humanities/ap-art-history/ancient-mediterranean-ap/ancient-egypt-ap/a/palette-of-king-narmer Erişim: 12.06.2018

Görsel 5: http://www.wikiwand.com/tr/M%C4%B1s%C4%B1r_mitolojisi Erişim: 29.07.2018

Görsel 6: http://www.sanatduvari.com/hitit-donemi-heykelleri/ Erişim: 30.07.2018

Görsel 7: http://www.wiki-zero.co/index.php?q=aHR0cHM6Ly9lbi53aWtpcGVkaWEub3JnL3dpa2kvRmlsZTpIw7xzZXlpbmRlZGVWYXNlQi1TdGllcnNwcmluZ2VyLmpwZw Erişim:04.08.2018

Görsel 7 a: Counts, D. B. Ve Arnold, B. (Ed.) (2010). The Master of Animals in Old World Iconography. Budapest:Prime Rate Kft. s.65 ISBN 978-963-9911-14-7 HU-ISSN 1215-9239 http://www.academia.edu/464356/The_Master_of_Animals_in_Old_World_Iconography Erişim: 04.08.2018

DOI: 10.7816/idil-07-50-02

Görsel 8: http://arkeolojidia.blogspot.com.tr/2014/01/hitit-uygarlg-ve-sanat2-hittite-empire.html Erişim: 30.07.2018

Görsel 9 https://arkeo284.wordpress.com/2017/07/25/hitit-yazilikaya-tapinagi/ Erişim: 31.07.2018

Görsel 9: https://www.ancient.eu/image/396/ Erişim: 06.07.2018

Görsel 10: https://www.ancient.eu/image/380/ Erişim: 30.07.2018

Görsel 11: http://www.namuseum.gr/collections/pre-historical/mycenian/mycenian12-en.html Erişim: 03.08.2018.

Görsel 12 http://www.wiki-zero.co/index.ph..p?q=aH-R0cHM6Ly9lbi53aWtpcGVkaWEub3JnL3dpa2kvVGhlX1do-aXRlX0J1bGw Erişim: 04.08.2018